

PAPER DETAILS

TITLE: Demokrat Parti Döneminde Dinde Reform Tartismalari: Müslüman Sesi Dergisi Örneği

AUTHORS: Ahmet ISLER

PAGES: 51-64

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/579380>



Araştırma Makalesi • Research Article

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİNDE REFORM TARTIŞMALARI: MÜSLÜMAN SESİ DERGİSİ ÖRNEĞİ

Reform Discussions in Religion During Democratic Party Period: Muslim Voice Journal

Ahmet İşler,^{a,*}

ORCID: 0000-0002-9742-1260, Öğrt. Gör. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi ABD.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ekim 2018

Düzeltilme tarihi: 19 Kasım 2018

Kabul tarihi: 22 Kasım 2018

Anahtar Kelimeler:

Demokrat Parti

Dinde Reform

Türkçe Kur'an

Türkçe İbadet ve Müslüman Sesi Dergisi

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme hedefinde olan yönetici kadro, dinin çağa uyarlanması ve millileştirilmesiyle ilgili laik ve seküler bir anlayış doğrultusunda dini tanzim edecek faaliyetler içine girer. Devlet eliyle yapılmak istenen dinde reform çalışmaları çok partili siyasi hayatın başları ile Demokrat Parti iktidarında daha yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanır. Ezanın Türkçe okunması, Kur'an'ın öz Türkçe tercümelerinin tercih edilmesi, ibadetlerin şeklinin değiştirilmesi, ibadethanelerin ise çağa uygun tasarlanması gibi talepler bu dönemdeki başlıca tartışma konularıdır. 1940'lı yıllardan sonra muhalefet etme imkânı bulan dindar kesim, dinde yapılmak istenen bu reform hareketlerine karşı çıkar. İslamcı bir karakter olarak görünen bu kesim Tek Parti Dönemi uygulamalarına karşı milliyetçi ve muhafazakâr bir kimliği mezc ederek muhalefet etme yolunu tercih eder. Bu çalışmada DP iktidarında dinde reform talep eden laik kesimlere karşı, İslam'da reform olamayacağını savunan İzmir vaizi M. Lütfullah Baydoğan'ın çıkarttığı *Müslüman Sesi* dergisinin konuya yaklaşımı ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 24 September 2018

Received in revised form 19 October 2018

Accepted 22 October 2018

Keywords:

Democrat Party,

Reform in Religion,

Turkish Quran

Turkish Worship and Muslim Voice Journal

ABSTRACT

The governors in the early years of the Republican Period adopt arrangements to modernize and nationalize the religion in accordance with a secular view. The reform efforts of the state in religion are started to be discussed in the early multi-party period and under the governance of the Democratic Party. The announcement of Islamic Prayer (Ezan) in Turkish, the translation of Quran in pure Turkish, the changes in the structure of the palaces of worship and their modernization are fundamental topics of discussions in this period. The religious people who have the opportunity to dissent after 1940s are opposed to the reform actions in religion. This part of the society which seems as more Islamic exhibits nationalistic and Islamic attitude against the practices of the single-party. In this study, the approach of Muslim Voice Journal, which has been published by İzmir Preacher (Vaiz) M. Lütfullah Baydoğan who doesn't accept the reform actions in religion against the secular people's oppositions, to the discussion will be contextualized.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: a.isler@alparslan.edu.tr.

Giriş

19. ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Müslüman düşünürler, bir buhran içinde bulunan İslam dünyasını mevcut buhrandan kurtarmak yönünde bir çaba içine girerler. İslamiyet'in çağa uyarlanması yönünde ıslah ve tecdit hareketlerini başlatmalarının yanında Batı emperyalizmine karşı İslam Birliği idealini savunan modernist İslamcı düşünürler (Inayet, 1995: 215) bu yoldaki çabalarında geçmişin örneklerine dayanırlar. Nitekim dini ıslah ve tecdit etme yolunda geçmişte de birçok düşünce hareketinin varlığı bilinir. Bu düşünce hareketlerinin kimi zaman İslam'ın özüyle çelişir görünen hurafeciliğe kimi zaman da İslam'ın zuhuru sırasındaki anlaşılma biçimine aykırı bulunan sufistik yorumlarına karşı yapıldığı söylenebilir (Uyanık, 1997: 203). 12. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar İslam dünyasında Afrika, Hindistan ve Arabistan merkezli ıslah hareketlerinin varlığı bilinmektedir. Bu hareketler sosyal, siyasal ve ekonomik çöküntüler karşısında, inanç ve itikatlar ile bunların amele dayanan pratiklerinde ciddi ıslahat yapmadıkça var olan sıkıntıların üstesinden gelinemeyeceğine odaklanmaktaydı (Fazlur Rahman, 1993: 291). Bu bağlamda dinin sosyal hayatta yaşanabilirliğine ilişkin tartışmaların hız kazandığı bir dönem olan 19. yüzyıl, siyasal ve sosyal bakımdan oldukça çalkantılı bir yüzyıl olarak görülebilir. 19. yüzyıl başlarında İslam dünyası, Batılı güçler tarafından büyük oranda hâkimiyet altına alınmış, bu hâkimiyet normal seyrinde İslam toplumlarını hedef alan birçok fikri, kültürel ve ekonomik saldırıyı da beraberinde getirmiştir. Yarı tanrı olan Promete mitine dayalı ve insanlığın yazgısını değiştirecek ruha bürünen Batılılar, (Süphandağı, 2018b: 58) misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra İslam'ı inceleme ve tenkit etme amacıyla ortaya koydukları oryantalist çalışmalar, İslam dünyasına en açık meydan okumalar şeklinde karşımıza çıkar (Fazlur Rahman, 1993: 296). Bu çalışmalar özünde tek fikri telkin etmeye meyilli görünürler: Müslüman toplumların geri kalmışlığının temel sebebi İslam'dır. Bu bağlamda oryantalist bakış, İslam'ın akla aykırı, tutucu ve "bedevi" bir din olduğunu ileri sürer. Batı'nın İslam algısına karşı ötekileştirici ve indirgemeci yaklaşımı, İslam dünyasında siyasal ve fikri alanda ortaya çıkan modernist düşünce ve hareketlerin ilk olarak Müslüman toplumlardaki geriliğin sebebinin İslam olmadığı üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Cemalettin Afgani (1838-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh (1849-1905), Hindistanlı Seyyid Ahmed Han (1817-1898) gibi düşünürler, İslam'ın akla aykırı bir din görülemeyeceği ve İslam coğrafyasındaki geri kalmışlığının sebebinin de İslam olmadığı yönünde görüşler beyan etmiştir. İslam'ı modernlik kaygılarının eşliğinde yorumlayan bu düşünürler, kendilerince yorumlanan şekliyle İslam'ı Müslümanlara ve Müslüman olmayanlara aktarabilmek için akılcı bir yol benimserler (Fazlur Rahman, 1993: 299-302). İslam dünyasının birliğini önceleyen Afgani, ümmetin ihtiyaçlarını giderme ve bid'atlere karşı koymanın gerekliliği üzerinde durur (Afgani, 1985: 118). Ona göre İslam dünyasında yaşanan buhranın müsebbibi İslam değil, Müslümanların içinde bulunduğu entelektüel geriliktir. Batı'nın, hayali Doğu olarak telakki ettiği ve üzerinde entelektüel otoritesinin bulunduğu inandığı Doğu'yu idare etme iradesi şeklinde beliren oryantalizme (Süphandağı, 2018a: 53) karşı görüşler sergileyen Afgani, bu doğrultuda Müslümanların Batı'yı körü körüne taklit etmekten vazgeçmesi ve kendi dinlerini özümseyerek hayatlarında uygulamasının önemi üzerinde durur (Daviş, 2004: 17-18). Afgani ve Abduh, Batı'nın fikri ve kültürel meydan okumalarına karşı Kur'an ve sahih sünnete dayalı İslam anlayışının önemine ısrarla değinirler. Bu anlayış çerçevesinde yeniden dirilişi bir imge olarak kullanan bu düşünürler modern bağlamda aklın önemine ve bilhassa içtihat kapısının tekrar açılması konularına eğilimlidir (Bilgenoğlu, 2007: 327). Rusya Müslümanlarından biri olan Musa Carullah ise (1875-1905), 20. yüzyılın başlarında geleneği sorgulayan ve taklitçiliği eleştiren görüşler ortaya koyar. Ona göre yeni karşılaşılan sorunlara karşı yeni yorumlar getirilmeli, İslamiyet hurafelerden arındırılmalıdır. Müslümanlar çağa ayak uydurmalı ve eğitim kurumları ıslah edilmelidir (Kanlıdere, 2005: 185).

İslam dünyasında ortaya çıkan bahsi geçen ıslah ve tecdit hareketleri farklı şekillerde Osmanlı Devleti'nde de görülür. Meşrutiyet döneminde modernist ve gelenekçi görüşe sahip düşünürler (Kara, 2011: 35) dinde reform hususunda farklı görüşler ortaya koymuştur. İslam âlimleri ve Müslüman entelektüeller arasında yaşanan, "ıctihat kapısının kapanması, zamanın değişimiyle ahkâmın da değişeceği" gibi düşünceler değişik zamanlarda tartışılan konuların başında gelir. Öte yandan Batıcı düşüncenin etkisiyle dinin terakkiye mani olduğu ve Avrupa'daki Hristiyan reform hareketlerinin İslam

dini açısından da gerekliliği üzerine fikirler ileri sürülmüştür. Batı'ya ait politik ve ideolojik projelerin sonucu olarak ortaya çıkan İslâm reformu söylemleri (Olgun, 2008: 41) bu tartışmanın merkezini oluşturur. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Batıcı ve Türkçü temeller üzerine kurulan modern Türkiye'de, dinin millileştirilmesi ve seküler bir tarafa çekilmesini düşünen Batıcı, reformcu bir çizgi oluşmuştur. Tanzimat'tan sonra Batının birçok kurumunu ithal eden Osmanlı, dini temele dayalı müesseseleri muhafaza etmişti. Atatürk, sosyal alanla ilgili yaptığı inkılaplarla Türk milletini geri bıraktığını düşündüğü birçok kurumu kaldırmış, Batı yönlü bir modernleşme gerçekleştirmek istemiştir (Erkilet, 2015: 146). Tek Parti Dönemi'nde İslam'ın çağdaşlaşma önünde bir engel teşkil ettiği, İslam'ın Türkleri Araplaştırdığı ve Türklerin İslam dinine girmesiyle milli benliklerini kaybettikleri düşüncesi dillendirilmiştir. Bunun gibi düşünceler sonucunda dinin asrileştirilmesi, Türkleştirilmesi veya dinin bizzat Türklük olduğunu ifade eden radikal söylemler ileri sürülmüştür. Dini sosyal hayatın dışına iten laik inkılapların yanında dinde reform çalışmaları, Türkçe ezan, Türkçe Kur'an gibi çalışmalar yapılmıştır. Dinde reformu yeterli bulmayan bazı kimseler Batının dini olan Hristiyanlığa geçmeyi bile teklif etmişlerdi (Karabekir, t.y: 143).

Kaynağı Tanzimat dönemine kadar giden reform talepleri Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanma ortamı bulmuştur. II. Meşrutiyet'ten beri öne sürülen "İslâm dinini Türkleştirmek" veya "Türk'ün Millî Dini" tezi bu dönemde devlet eliyle hayata geçirilmek istenmiştir. Bu idealler, Ziya Gökalp'in Vatan şiirinde dile getirilen "*Bir ülke ki camiinde Türkçe Ezan okunur... Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur*" (Gökalp, 1918: 27) mısralarıyla ifade edilmişti (Cündioğlu, 1998: 31). Cumhuriyet'in ilanından sonra Ziya Gökalp tarafından ortaya atılan "Dini Türkçülük", 1928 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "İslam'ın Türkleştirilmesi", 1932'de ise Reşit Galip'in "Milli Müslümanlık" adını verdiği ve İbadetlerin Türkçeleştirilmesi Projesi, Mustafa Kemal'in zihninde tasarladıklarının yazılı ifadeleriydi (Cündioğlu, 1998: 74). Ayrıca 1927 yılında Ruşeni Barkur'un yazdığı, "Din Yok, Milliyet Var" adlı eserde, "Benim dinim benim Türklüğümdür." ifadeleri yer alır. Onun felsefesinde "din" kelimesinin tam olarak karşılığı "milliyet"tir. Ona göre, dünyada Türk olmak kadar büyük bir şeref yoktur. Dahası, Türk olmak dinin kendisidir: "Ve Türk olmak kadar din mi var?" (Karabaşoğlu, 2012: 123-124). Öte yandan Baltacıoğlu'nun, 1928 yılında *Millî Mecmu'a*'da yayınlanan "Hülâsa İslâm'ı Türkleştirmek lâzımdır!" sözüyle ifade ettiği düşünceler, daha sonra Darülfünun İlahiyât Fakültesi tarafından hazırlandığı söylenen ve dönemin gazetelerine yansıyan "Dini İslah Beyannâmesi" adıyla yayınlanan gelişmenin bazı esaslarını oluşturuyordu. Cündioğlu'na (1998: 60-68) göre, beyannamede öne sürülen düşüncelerle siyasi iradenin eğilimleri arasında bir mutabakat söz konusudur. Bu projenin temelini oluşturan asıl gelişme dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip tarafından kaleme alınan "Müslümanlık: Türk'ün Millî Dini" adlı eseriyle 1932'den sonra Mustafa Kemal'in desteğiyle uygulamaya konulmuştur. Reşid Galip, bu tezinde İslam peygamberinin Türk olduğunu ve İslam medeniyetinin bir Türk medeniyeti olduğunu iddia etmişti. Tezin son kısmında ise İslâm'ı Türkleştirmede Ahmed Yesevi, Sultan Veled, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli gibi şahısların dikkate değer gayretleri zikredilmiş (Cündioğlu, 1998: 70-72) bu doğrultuda Anadolu merkezli yerli ve milli bir "Türk İslamı" ortaya konulmuştur. Böylece İslam dini etnik ve milli aidiyeti sağlayacak bir bağ olarak kurgulanmıştır. Temel amacı topyekûn Batılılaşmak olan Türk modernleşmesi radikal bir evre başlatmış, Latin harflerinin kabulü ile Türkiye'nin İslâm âleminden koparılması amaçlanmış, Türkçe ezan gibi reform programları öngörülmüştür (Aktay, 2008: 70). 1934 yılında İ. Hakkı İzmirli ve Şerafettin Yaltkaya, Ebu Hanife'ye dayandırdıkları namazın Türk diliyle kılınacağını ispat etmek için çalışma içine girmişlerdi (Bayur, 1958: 599). Laikleşme ve modernleşmenin taşıyıcısı olarak görülen "Kemalist ulusçuluk" milli devletin inşasında onun kutsallığını alarak dini ikame etmeye dönük adımlar atmıştır. Kemalizm, dinde reform faaliyetleri doğrultusunda dini millileştirme (Bora, 2013: 78) ve asrileştirme çabasını sürdürmüştür.

1934'de A. İbrahim adıyla basılan ancak Bakanlar Kurulu tarafından yasaklanan "Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini" adlı eser, daha radikal tekliflerde bulunmuştur. Yazara göre, İslam dini, Türklere uygun bir din olmadığından "milli bir din" meydana getirmek için çalışmak zaruridir. Bu bağlamda öne sürülen teklifler 1928'de İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun adının geçtiği "Dini İslah Beyannamesi" ile benzerlikler taşımaktadır (A. İbrahim, 1934: 3). A. İbrahim, "benim en iyi ve en hakiki bir ilahım vardır. O da: Milletim ve milliyetimdir" cümlesiyle Türk Tanrısını Türklükte bulduğunu ileri

sürmüştür. Ona göre, “Tanrı da ibadet te, ahiret de milli duygular üzerine müesses İnsani bir gayedir.” Yazar, bu konudaki düşüncesini şu cümlelerle sürdürür:

“Ben Türk milletini. Türk vatanını istiklal harbinde bir İlah gibi gördüm, o gün Türk milletinin bir hedefe tevecüh ettiği gündü.” (A. İbrahim, 1934: 78) Yazara göre, Halk Evleri’ndeki aydın gençleri yetiştirecek yüce duygu ve fikirlere milli din anlayışı kaynaklık edebilir. *“Eski din ve hilafet devrindeki milliyet telakkileri en büyük bir milliyetsizlikti, Kör bir taassuptu. Çünkü İslamlaşmak, arablaşmak vardı. Şuursuzluk vardı...Öz yurda saldıran düşmanlara karşı sungu hücumuna geçen Türk askeri bundan sonra asla Araplar gibi Allah, Allah diye bağırıyacak, vatan, vatan diye haykıracaktı.”* (A. İbrahim, 1934: 78)

Takrir-i Sükûn Yasası sonrası İslamcıların büyük çoğunluğu tasfiye edilmiş ve İslamcılar, Tek Parti dönemi boyunca neredeyse hiç etkinlikte bulunamamıştır. Bir kısım İslamcı düşünür Türkiye’den ayrılırken, bazıları da sessizliğe bürünmüştür. Dini kurumların kapatıldığı, İslami yayınların olmadığı bu dönemde bazı cemaat ve tarikatlar yer altına çekilerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Şentürk, 2015: 169) Meşrutiyet döneminin Türk-İslam düşüncesi ve modernist çizgisinde yer alan diğer İslamcı aydınların bir kısmı da bu dönemde laik ve modernist bir kimlik sergilemişlerdi. Bu kimliklere sahip Şemsettin Günaltay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Ali Ayni ve Şerafettin Yaltkaya gibi kimi düşünürler inkılap hareketlerini benimsemiş, dinde reform hareketlerine öncülük etmiş, bir bakıma “Kemalist İslamcı” bir çizgi oluşturmuşlardı.

Çok Partili Yaşama Geçişte Dinde Reform

Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan laik uygulamaların yanında ezanın Türkçe okunması, namazın Türkçe kılınması ve dinde reform yapma gibi talepler Atatürk’ün ölümünden sonra da devam eden tartışmalardır. Necip Fazıl Kısakürek, 1943’te Şerafettin Yaltkaya’nın Kur’an’ı Türkçeye çevirmek suretiyle kanun gücüne dayalı olarak ibadetlerde de uygulamak niyetinde olduğunu ifade eder. Kısakürek, Yaltkaya’nın Hasan Ali Yücel ile beraber camilerde namazın tamamen öz-Türkçe ile kılınacağına karar verdiklerini söyler. Yaltkaya’nın din ve dindarlıktan uzak biri olduğunu iddia eden Kısakürek, bu konuyla ilgili Yaltkaya ile Ankara’da görüşüğünü ve Yaltkaya’nın bu reformları inkâr etmediğini ve namazda Türkçe namaz kılacağını İmam-ı Azam’ın fetvasına dayandırarak savunduğunu ileri sürer (Kısakürek, 1949: 2). Öte yandan 1945 yıllarında CHP içinde Kur’an’ın Türkçe olması gerektiği, ibadethanelerin Türk geleneğine uygun şekilde tasarlanması, ibadetlerin şekli ve zamanlarının yeniden düzenlenmesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kapatılarak yerine Dil Kurumu’na benzer modern bir kurumun kurulması gibi reform teklifleri yapılmıştı. Ancak bu teklifler CHP içinde muhalif bir cephe oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen olaylar 1945 yıllarında iç politikada bazı değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Çok partili dönemle birlikte CHP içinde bir grup, CHP’nin altı okunun gözden geçirilmesini zaruri görmüşlerdir. Bunların içinde Hamdullah Suphi gibi vekiller bulunmakta ve laiklik bu anlamda sorgulanmaya başlanmıştır. 1947 kurultayında dinde reform teklifleri Müstakil Grup tarafından laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu grup reform tekliflerinin dil ve kültür alanıyla ilgili bir konu olduğunu belirtmiş, devletin buna müdahalesinin doğru olmadığını savunmuştur. 1947 Kurultayı’nda laikliği esneten görüşler ortaya koyan gelenekçi görüşe göre, din sosyal bir olgu olarak kuvvete tabidir ve toplumsal alanda dine gereken önemi vermek gerekiyordu. Laiklik yanlış anlaşılmış ve uygulanmış, laiklik ilkesi toplumun manevi yönünü çökertmiş ve maneviyatsız gençliğin yetişmesine sebep olmuştu. Bu bağlamda komünizme karşı din önemsenmeli, eğitimde din dersleri konmalıydı. Gelenekçi cephenin bu teklifleri inkılapçı ve laik cephe tarafından kabul görmemiş ve laikliğin başından beri din düşmanlığı olmadığını savunan devrimci cephe, Türk milletinin geleceğinin dinde ve imanda aranmayacağını savunmuştur. Bu cepheden olan Cemil Sait Barlas, Türkün son kuvvetinin damarlarındaki asil kanda yattığını belirtmiş ayrıca din ile komünizmin engelleneceğinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak bu kurultayda irticaya karşı, Batıcı ve Türkçü düşüncede olan inkılapçılar, gelenekçi grubun tekliflerini reddetmiştir (Tunaya, 1998: 19-21). Bu görüşlerin bir kısmı ancak Şemsettin Günaltay’ın başbakan olduğu 1949 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra dini eğitim veren bazı kurumlar kurulmuş, laiklik ilkesi biraz yumuşatılmıştır. CHP’nin bu politikasındaki değişikliğin diğer bir sebebi de Demokrat Parti’nin yükselişine karşı iktidarını koruma

kaygısı olmuştur. 1923 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde dini kontrolü altında tutmak isteyen Kemalist kadrolar, toplumu dönüştürmeyi hedefleyen politikalar üretmişti. Dini kurumların kapatılmasıyla cenaze yıkayacak kimselerin kalmaması, ahlaki yozlaşma ve komünizm tehlikesine karşı CHP parti programında laikliği yumuşatan kararlar almıştır (Çağlayan, 2018: 57). CHP iktidarının son yıllarında kurulan İmam Hatip Okulları, Yüksek İslam Enstitüsü ve ilahiyatlardan yetişen din adamları “muhafazakâr ruhlu fakat yenilikçi” modernist/reformist ve sistemle barışık bir tabakayı oluşturmaktadır (Kara, 2014: 18).

Dinde reform konusu 1949’da Meclis’te bir vekilin “Kur’an’ı ne zaman Türkçe okuyacağız?” sorusuyla münakaşalara sebep olmuş, başbakanın, “Hayır, dini meseleler laik bir devletin laik meclisinde görüşülemez” sözüyle kapanmıştır. Mecliste gündemden düşen Türkçe Kur’an konusu, basın ve yayında bir süre tartışma konusu olmuştur. Osman Nuri Çerman, dinde reforma temel teşkil etmek amacıyla 40 maddelik bir taslak hazırlamış, bu tasarımı meclis gündemine taşımıştır (Aydar, 2007: 94). Diğer taraftan dindar kesim bu tekliflere karşı beyanatlarda bulunmuştur. Kamil Miras, *Sebilürreşad* dergisindeki makalesinde dinde reform konusunun tarihi ve ilmi verilerini ortaya koyduktan sonra şu sonuca varmıştır:

“Hepimizin bildiği ve gönlünde duyduğu dini ve milli şuuru yerinde olan her Müslüman Türkçe Kur’an mevzuunu incelerken muhakkak dini şuuru ile milli şuurunun meddû cezri arasında bunılır ve hata eylediği görülür. Böyle bir yanlışlığa düşmemek için her iki bahiste his ve şuurumuz üzerinde ilmin hakemliğini kabul etmek gerektir” (Miras, 1949: 194).

Dinde Reform, Türkçe Ezan, Türkçe İbadet ve Türkçe Kur’an gibi meseleler, Demokrat Parti döneminde tekrar gündeme gelmiştir. DP’nin Türkçe ezan reformunu kaldırmasını memnuniyetle karşılayan dindar camianın yanında, bundan rahatsız olan dinde reform taraftarları ezanın tekrar Türkçe okunmasını gerekli görmüşlerdir (Akis, 1956: 17). Baltacıoğlu’nun “Öz Türkçe Kur’an”, Ömer Fevzi Mardin’in “Kısa Namaz” adlı kitabı, Fahrettin Altay’ın “İslâm Dini” adlı eseri ve Osman Nuri Çerman’ın “Dinde Reform” çalışmaları DP iktidarı boyunca dönemin tartışmalarına zemin hazırlamış bu tartışmalar DP’nin son yıllarında daha da alevlenmiştir. Dinde Reform tartışmalarına İslami camiadan birçok kesim katılmış bu konuda beyanatlarda bulunmuşlardır. Peyami Safa bu konu ile ilgili *Türk Düşüncesi* dergisinde bir çalışma yapmıştır. Bu dergiye konuyla ilgili olarak Eşref Edip, Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil, İsmail Hami Danişmend ve M. Raif Ogan’ın yazdığı yazılar, Sebilürreşad Neşriyatı tarafından “Dinde Reformcular” adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu eserde Eşref Edip, “Dinde Reform” adı altında İslamiyet’e savaş açıldığı ve dini hassasiyete sahip olmayan bu kimselerin aynı zamanda komünistler olduğunu belirtmiştir. Eşref Edip, dinde reforma misyonerlik, masonluk ve komünizmin ilham verdiğini ileri sürerek dinde reformun bir proje olduğunu ileri sürmüştür. (Eşref Edip vd, 1959: 3) İctihat kapısının kapalı olup olmadığı üzerine ilmi tartışmaları ortaya koyan Eşref Edip, ictihat kapısının açık olduğu sonucuna varır. İctihat yapacak kişilerin de her şeyden önce iman, ehliyet ve hüsnüniyet sahibi olması gerektiğini ifade eden yazar, dinde reformcuların “İslama karşı taarruzdan, Müslümanlığı çocuk oyuncağı haline getirmekten cahil ellerini çeksinler” açıklamasını yapar (Eşref Edip vd, 1959: 27-28).

Eşref Edip, İnönü döneminde dinde reform görevinin mason olarak nitelediği Adnan Adıvar’a verildiğini, onun ve bunu gerçekleştirmek için makam sahibi olan Şerafettin Yaltkaya gibi kişilerin bu girişimlerinde hüsrana uğradığını söyler. Ona göre, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın başarıya ulaşamadığı bu girişim, bu seferde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından tamamlanmak istenmişti. Ancak Yücel’in de Kur’an harfleri ile yazılan dini kitapların tümünü ortadan kaldırma teşebbüsü de akamete uğramıştı. Böylece Kur’an’ı yeryüzünden silmek için yapılan bu teşebbüslerin tamamı hüsrana uğramıştır (Eşref Edip, 1959: 318). Baltacıoğlu’nun tercümesine en sert tepkiyi de yine Eşref Edip vermiştir. O Türkçe Kur’an faaliyetlerinin art niyetli bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. Mehmet Akif’in Cumhuriyet Dönemi başlarında Kur’an tercümesi çalışmalarına değinen Eşref Edip’in ifadesine göre Akif, “Kur’anın asıl metnini, bir tarafa da tercemesini, altına da şerh ve tefsirini yazmak; sonra gayet nefis bir şekilde ipek kâğıda bastırmak... Hattâ bunun çok nefis olması için Londra’da tab’ını düşünüyordu. Fakat sonraları burada ibadetlerde bir inkılâb yapmak, namazlarda kur’an yerine Türkçe

tercemesini ikame etmek cereyanları başlayınca Âkifin zihni altüst oldu: ‘Benim tercemeyi bunun için mi istiyorlar? diye endişeye düştü’ ifadelerini kullanır (Eşref Edip, 1959: 316). Eşref Edip makalesinin devamında, bu devrimin siyasi destekçilerinin masonlar olduğunu, böylece İslam’ın protestanlaştırması hedefinin güdüldüğünü yazar. Ona göre, Cemil Said’in tercümesinin Kur’an makamında okutulması bir denemeydi. Asıl gaye ise Mehmet Akif’in Kur’an tercümesiyle bu inkılabı meşrulaştırmaktı. Eşref Edip, Akif’in tercümesinde ısrarcı olan inkılapçıların niyetlerini ise şöyle açıklar: “*Âkifin tercemesi var ya, onu alalım. Onun doğruluğuna bütün müslüman halkın itimadı var. Camilerde, namazlarda o okunursa kimse bir şey diyemez, sesini çıkaramaz, Bu iş olur biter*” (Eşref Edip, 1959: 317)

A. Fuat Başgil, Hristiyanlığa ait bir kavram olan “reform”un İslami kavram olmadığı ve İslamiyet’in reforma değil içtihatla ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Başgil, bu doğrultuda İslam dünyasının problemlerini Kur’an ve sünnet eksenli bir prensiple dönemin ihtiyaçlarına göre düzenleyecek bir Diyanet Şurası’nın kurulmasını teklif eder (Başgil, 1959: 37-38).

Topçu “reform” kavramı yerine “ıslahat” kavramını tercih etmiştir. Ona göre de, reform kavramı Hristiyan teolojisine ait bir kavramdır ve İslamiyet’in reforma ihtiyacı yoktur. Ancak Topçu, diğer düşünürlerden farklı olarak bazı görüşler ileri sürmüştür. Örneğin namaz esnasında Kur’an’ın Türkçe okunmasının din psikolojisi alanıyla ilgili bir mesele olduğunu savunan Topçu, İslam dini dâhil hiçbir dinde kıyafet konusuna rastlanmazken bu dinlerde görülen kadının örtünmesini, şehvetten korunma ideali olan ruhçuluk ile alakalı görmüştür. Hukuk ve muamelata ait olan hükümlerin zamanın şartları ve zamanın ihtiyaçlarına göre ıslah edilmesini İslam hukukunun prensiplerden biri olduğunu ifade eden Topçu, bu prensibin “cahiller” tarafından kaldırıldığını bundan dolayı İslam dininde taassubun hâkim olduğunu belirtir. Topçu, İslamiyet’in gelişimi için dinde ıslahat yapılmasını elzem görmüştür. Yapılacak bu ıslahatlarla İslam dinine düşman olanlar susturulacak ve din istismarcılarının önüne geçilecekti (Topçu, 1959: 42). Hüseyin Atay gibi düşünürler reform kavramının bile Batıcı olduğu ve bu kavramı kullananların dini müesseselere de karşı olduğunu ifade eder. Ona göre, dinde yapılması gereken bir yeniliğin adı “reform” değil “ıctihat”tır ve bunu yapacak kişiler ise ancak din bilginleri ve müçtehitlerdir (Atay, 2002: 4). Dinde reform yapacak kişilerin müçtehit olması gerektiği ve asli kaynaklara dayalı zaman, mekân, birey ve topluma uygun hüküm verilebileceğini düşünen yazar, İslam dünyasında bu konuyla ilgili üç grup düşüncenin olduğunu söyler. Bunlar, içtihadla gerek duymayan her şeye kapalı bağnaz grup, ihtiyaca binaen içtihat yapılacağını düşünen ikinci grup ve dinin tamamıyla çağa uydurulmasını düşünen üçüncü grup şeklinde tasnif edilmiştir (Atay, 2002: 7).

1957 yılında Osman Nuri Çerman’ın çıkardığı *Dinde Reform ve Kemalizm* adlı dergisinde ortaya attığı reform talepleri tartışmaların artmasına sebep olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Temsilciler Meclisi üyelerinden Kadircan Kafılı, *Tercüman* gazetesinde Çerman’ın görüşlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla reform tekliflerinin Temsilciler Meclisi’nde tasarı olarak ele alındığını ve Milli Birlik Komitesi tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Temsilciler Meclisinde Çerman’ın bu teklifleri gündem konusu olmuştur. Mecliste mevcut olmayan bu tasarının, varmış gibi gösterilmesini ele alan oturumda üyelerden Rifat Çini, Çerman’ın Dinde Reform adlı kitabı üyelere dağıttığını ve meclisin bu tekliflere sıcak bakmadığını belirtmiştir. Yirmi yedi maddeden oluşan ve meclise tavsiyelerde bulunan Çerman’ın tasarısının tartışma konusu edilmediği ve meclisten geçmediği belirtilmiştir. Çini, tasarının “Bu kanun Resmî Gazetede yayınlandığı günden itibaren Türk sınırları içinde bulunan camilerde ezanlar Türk diliyle yapılacaktır” maddesinden başlayarak Çerman’ın görüşlerini okumuş ve bu tasarının meclise mal edilmesini doğru bulmamıştır. Dinde Reform Tasarısı’na göre, Türkçe bir Kur’an hazırlanacak, camiler yeniden dizayn edilip sadece sabah ve akşam namazları kılınacak, mevlitlerde Atatürk’ün vatan ve millet duygusuyla ilgili güzel sözleri okunacak, imam Hatip okulları kapanacak ve dini ilimler kaldırılacak, kadınların çarşaf giymesi yasaklanacak, Türklerin hacca gitmeleri yasaklanacak gibi maddeler yer almıştır (*Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, 1961: 425-426).

Öte yandan MBK Basın İrtibat Bürosu Başkanı Binbaşı Ali Armağan, MBK adına bir bildiri yayınlamış ve Osman Nuri Çerman’ın dinde reform tekliflerine sıcak bakmadığını ve bu düşüncelerin sadece yazara ait olduğu zikredilmiştir. Ayrıca bu meseleyi hükümetin ortaya attığı şeklinde bir propagandanın oluştuğunu aktaran MBK, bu görüşlere “sapık ve kötü propagandalardır ve yalandır”

(*Sebilürreşad*, 1961: 355) beyanatında bulunmuştur. Yine 1960 yılında 9. Türk Dil Kongresinde ezanın Türkçe okunması ve namazın Türk diliyle kılınacağı kararı alınmış bu konuda MBK'nın kendilerini destekleyeceğini düşünen kongre üyeleri Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan bu konuda talepte bulunmuşlardı. MBK buna karşılık 25 Temmuz 1960 tarihli 35 numaralı tebliğinde Türk Dil Kongresi'nde alınan kararların kendilerine ait olmadığı, milletin dini değerlerine kanunla müdahale edilmeyeceğini bildirmiştir (Jacschke, 1972: 133'ten aktaran: Aydar, 2007: 95). Diyanet cephesinden ise darbe sonrası başkanlığa getirilen Ömer Nasuhi Bilmen, hiçbir şekilde ezanın Türkçe okunamayacağını beyan etmişti. Bu beyanatın ardından Ankara İlahiyat Fakültesi Dekanı Neşet Çantay ezanın Türkçe okunabileceğini söylemiştir (*Yeni İstiklal*: 1961: 1). 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilen Hasan Hüsnü Erdem, İslamiyet'in reforma ihtiyaç duymadığı, kendisinin tahrif edilmiş olan dinleri reforme etme amacıyla indirildiğini belirterek Türkçe Kur'an, ezan ve ibadet gibi reformların mevzu bahis olmadığını beyan etmiştir (*Sebilürreşad*, 1961: 354-355). Bu açıklamalardan sonra dinde reform tartışmaları bir süreliğine gündemden düşse de sonraki yıllarda farklı şekillerde Türkiye gündemini meşgul etmiştir.

Müslüman Sesi Dergisi

Çok partili hayattan itibaren matbuatta birçok İslamcı dergi yayınlanmaya başlamıştı. Dini söylemi ağır basan bu neşriyatlar, milliyetçi ve muhafazakâr bir yayım politikası izlemiştir. İzmir'de yayınlanan ve diyanet camiasının sesi konumunda olan *Müslüman Sesi dergisi*, 17 Kasım 1948 tarihinde İzmir vaizi Mehmet Lutfullah Baydoğan tarafından aylık olarak çıkartılan "Dini, İlmi, Ahlaki Dergi"dir. Dergi ilk sayısından başlayarak Müslümanlara hizmet etme gayesiyle yayın yapacağını beyan etmiştir. Amaçlarını ise Allah'ı bilmek, onun varlığına ve birliğine inanmak, dini layıkıyla yaşamak, Müslümanlığın yüce ve medeni bir din olduğunu ispatlamak, Kur'an'ı hakıyla anlamak, Peygamberimizin büyük bir peygamber olduğunu açıklamak, medeniyetin üstün özellikleri olan ahlaki yönlerin önemini anlatmak ve Müslümanlığın güneş gibi dünyayı nurlandıracağını ispat etmek şeklinde sıralamıştır. İnsanlığın ancak din sayesinde gerçekleşeceğini savunan dergi, Kur'an ve sünnet eksenli bir anlayışla dindeki hurafeleri ortaya çıkarmayı hedeflemiştir (Baydoğan, 1948: 3).

İslam Birliği düşüncesini savunan dergi, İslam dininin komünizmle savaşmayı emrettiğini savunarak komünizmi insanlık için en büyük tehlike görmüştür. (*Müslüman Sesi*, 1949: 19) 1985 yılına kadar yayımına devam eden *Müslüman Sesi*, siyasetten uzak bir yayım politikası izlemiş her sayısında itikadi ve ameli konuları sayfalarına taşımıştır. Derginin en fazla üzerinde durduğu diğer bir konu Müslüman ahlaki olmuştur. Halis bir Müslüman'ı; Allah'ı ve Resulünü seven, devlet reisine itaat eden, din ve devlet için fedakârlıkta bulunan, "mübarek vatan"ı seven ve onu koruyan, anne ve babaya itaat eden, kanunlara kayıtsız şartsız itaat eden, adil, namuslu, şükürdar gibi vasıflarla tanıtan dergi, bu doğrultuda bir İslami anlayış ortaya koymuştur (*Müslüman Sesi*, 1951: 15). Derginin başyazarı Baydoğan, Tek Parti Dönemi'nin uygulamalarını eleştirmesine rağmen, gençlere nasihat ederek geçmiş bir tarafa bırakmalarını öğütlemiştir. Hayattan ayrılan başta Atatürk olmak üzere Tek Parti dönemi liderlerine dil uzatmanın dinimize ve İslam ahlakına aykırı olduğunu vurgulayan Baydoğan, cumhuriyet dönemi boyunca, laiklik ilkesi doğrultusunda İslam'a karşı yapılan saldırılara karşı, "necip Türk milleti"nin rehber ve ilham kaynağı "ilim, ahlak, fazilet, doğruluk ve Müslümanlık" olduğunu vurgulamıştır (Baydoğan, 1951: 3-4).

Çocuklara dini eğitim vermeyi elzem gören dergi, "Müslüman çocuklarına din dersleri" adlı bir bölüm ayırmıştır. Ayrıca Tek Parti döneminde ihmal edilen dini bilgiyi halka sunma gayretinde olan dergi, DP döneminde dini eğitim almak için Mısır'a gönderilen seksen kadar öğrenciyi takip etmiş ve bunların ülkeye geldikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir boşluğu dolduracağını ümit etmiştir (*Müslüman Sesi*, 1952: 7). Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin yazılarına genişçe yer veren derginin yazar kadrosunda Süleyman Kıvrak, Mustafa Rahmi Balaban, Abdurrahman Azzam ve M. Asım Köksal isimlerine rastlanır.

Müslüman Sesi dergisi, dinde reform isteyen Batıcı ve laik kesimlerin niyetlerinin halis olmadığını, bilakis İslam dinine düşmanlıklarından dolayı dinde tahribat yapma gayretinde olduklarını düşünerek bu girişimlere şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca derginin başyazarı Baydoğan, bu tarz

düşüncelere sadece kendilerinin reddiyeler yazdığını belirtmiştir (Baydoğan, 1957a: 2). Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Musa Carullah gibi modernist düşünürleri “son devrin üç İslam müceddidi” olarak tanıtan dergi, bu düşünürlerin çalışmalarını ihlaslı olarak nitelemiştir. Bunu İslam dünyasının içinde bulunduğu buhrandan kurtulma gayretleri olarak niteleyen dergi, bu düşünürlerin hurafelerden arındırılmış tevhidi düşüncede olduğunu, akla ehemmiyet verdikleri ve Batı medeniyetini iyi bildiklerini yazmıştır. Yine derginin birçok sayısında ele alınan Afgani, Abduh ve Carullah’ın hayatına ve fikirlerine genişçe yer verilmiştir. Geleneksel Osmanlı din anlayışını benimseyen ve tasavvufa yakın olan derginin Osmanlı’dan beri süregelen gelenekçi ve modernist tartışmalarının yanında aynı zamanda modernist düşünürleri sahiplenen duruşu şaşırtıcıdır. Abdülaziz döneminde “Büyük Mearif Meclisi” üyeliğine atanan ve Darü’l-Fünun’da verdiği konferanstan dolayı Osmanlı’dan ayrılmak zorunda kalan Afgani’nin ıslah ve uyanış programı başta dönemin şeyhülislamı olmak üzere geleneksel din anlayışı ve tasavvuf çevrelerince kabul görmeyen yaklaşımlardı. Dergi bu düşünürlerle yer vermesine rağmen aynı zamanda tevhit yolu olarak vahdet-i vücud nazariyesini sahiplenerek ehlisünnet çizgisini benimsemiştir (Baydoğan, 1957a: 1).

Dinde Reform Tartışmaları

1950’li yıllar boyunca *Müslüman Sesi* dergisi, dinde reform konusunu sayfalarına taşımış ve bu tartışmalara katılmıştır. Dergi, dinde reform talep edenlerin İslam’dan bihaber oldukları ve bu kimselerin gerçek gayelerinin Tek Parti döneminde olduğu gibi, ibadetlerin şeklini değiştirme ve dini kendilerine uydurma gibi hedeflerinin olduğunu yazmıştır (Kıvrak, 1959a: 4). Aynı şekilde Türkçe Kur’an girişimlerinin de samimiyetsiz bulan dergi, Tek Parti Dönemi’nden beri bu işe kalkışanların gayelerinin Kur’an’ı anlamak ve Kur’an’a göre bir hayat sürmek şöyle dursun, Allah adını anmaktan bile kaçınan, peygambere dil uzatan ve Kur’an’a “Çöl Kanunu” diyen kesimler olduğunu ifade etmiştir (Baydoğan, 1958: 1-2).

M. Lutfullah Baydoğan, dinde reform konusuna şiddetle karşı çıkan yazılar kaleme almıştır. Baydoğan’a göre, Allah tarafından indirilen ve tamamlanan dinin insanlar tarafından değiştirilmesi ve dinin reforma muhtaç olduğunu iddia etmek gülünçlüktür. Ona göre yapılması gereken iş reform değil peygamberden sonra art niyetli kimselerin dine koydukları hurafelerden uzaklaşmak ve uydurma hadisleri dinin kaynaklarından temizlemektir. Bunun dışında namaz vakitlerinin sayısını azaltma veya namazın şekline müdahale etmek ve oruç ibadetini perhize çevirmek gibi talepler dinde reform değil, dini tahrif etmektir. Dinin ayrıntılarıyla ilgili yeniliklerde ise bir sakınca bulunmadığını zikreden düşünür, camilerin temiz tutulması, secde yapılacak yere ayakla basılmaması için buranın bir karış yükseklikte yapılmasına cevaz vermiştir. Baydoğan, dinde reform taraftarlarının yüzde doksan dokuzunun İslam dinini bilmeyen ve kendilerini aydın olarak gören kişiler olduğunu belirtir. Ona göre bu kimseler Kur’an’ı kendi görüşlerine göre yorumlamışlar ve bundan dolayı hataya düşmüşlerdir. Yazarın kastettiği bu kişilerden biri de Ömer Fevzi Mardin’dir. Dinde reformu ısrarla savunan ve namazın muhtevasını kendi yorumuyla yeniden şekillendiren ve bu görüşlerini “Kısa Namaz” adlı eserinde paylaşan Mardin’in kitabı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yasaklanmıştır (Baydoğan, 1955: 1-2). Baydoğan, isim belirtmeden cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal ve dinde reforma ön ayak olan din adamlarını kastederek Mardin gibi kimselerin de geçmiş dönemlerde olduğu gibi dinin esaslarını birilerinin isteklerine uydurmaktan çekinmediğini söylemiştir (Baydoğan, 1956a: 1-2).

1957 yılında emekli bir öğretmenin “Modern Türkiye’de Dinde Reform” adlı kitapçığını Metin Toker’in *Akis* dergisinden öğrendiğini belirten Baydoğan, burada ortaya atılan fikirleri dergisine taşımış ve bu yazılara eleştiriler getirmiştir. Yazılarından müellifin İslam dinini hiç bilmediği sonucuna varan Baydoğan, İslamiyet’in şimdiye kadar reforme edilmediğinden şikâyetçi olan emekli öğretmene cevaplar yazmıştır. Baydoğan, eserin bazı bölümlerini aynen naklederek, bu konuda görüşlerini 4 sayı boyunca devam etmiştir. Baydoğan’ın sakat düşünce olarak belirttiği emekli öğretmenin şu cümlesini alıntılar:

“İslamiyet, bundan 1300 küsur yıl önce esasları tespit edilmiş bir dindir. Üstelik, biz Türkler için idhal malı bir dindir, yani Milli değildir. Kaideleri Arapça vazolunmuştur. Arapça hem de bundan 1300 yıl önce kullanılan Arapçayı bilmeyen bir Türk için, kuran bir şey söylemez. Üstelik 1300

yıldan beri İslam dininin esasları pek çok değişikliklere uğramış, İslamiyet, doğuşundaki saflığı ve duruluğu kaybetmiştir” (Baydoğan, 1957a: 2).

Baydoğan, İslamiyet’in 1300 yıldan beri değişikliğe uğradığını iddia eden zatın, dinin esasları ile teferruatlarının neler olduğunu bilmediğini söyler. Ona göre, İslamiyet’in esaslarında hiçbir değişiklik yoktur ve kıyamete kadar da olmayacaktır. Müellifin bu fikirlerini karma karışık ve birbirine zıt telakki eden Baydoğan, kanaatini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Din demek, Allah teala Hazretlerinin, peygamberi vasıtasıyla bildirdiği ve ona gönderdiği kutsal kitapla esaslarını tayin eylediği ilahi bir inanç yolu demektir. Bu itibarla, Allahın bildirmiş olduğu bir dinin esaslarını eski diye telakki etmek ve onları değiştirmeye kalkmak veya değiştirmeye muhtaç sanmak, akıl karı olamaz. Kaldı ki İslamiyet, eski dinler gibi, bir kavim için değil, bütün insanlar için vazedilmiş ve esasları kutsal kitabımız olan kuranla çerçevelenmiş en son ve en mükâmil bir dindir... Kuranın 1300 küsur yıl önce kullanılan bir Arapça ile vadedilmiş olmasına ve Türkçeye çevrilmediğinden dolayı bir şey söylemez olmasına gelince, bu fikir de isabet görmediğimizi söyleyebiliriz. Zira kuranın Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce tercemeleri vardır. Ayetlerinin Türkçe tefsirleri de meydandadır. Binaenaleyh, cenabı Hakkın, mukaddes kitabında insanlara ne gibi emirler verdiğini, neleri yasak ettiğini, neler vahyettiğini ve geçmiş zamanlarda, bize ibret için neler olduğunu, bu kitaptan öğrenmek isteyenler için imkânlar ve vasıtalar az değildir” (Baydoğan, 1957a: 2).

Baydoğan, İslam dininin hurafelerle dolu bir din olduğu, ilerlemeye engel olduğu suçlamasına karşı ise, dinin hurafeleri barındırmadığı, İslam’ın akla önem verdiğini, zamanın değişimiyle hükümlerinde değişeceğini delilleriyle uzun uzadıya izah eder. Müellifin, Atatürk’ün esaslarını çizdiği Kemalizm’in dinin kendisi olduğu ve Türklüğü kurtaracak dinin Kemalizm olacağı tezine karşı fikrini de doğru bulmaz. Ona göre, din Allah tarafından peygamber aracılığıyla vahiyle şekillenmiş ilahi bir yoldur. Herhangi bir ideoloji ne kadar mükemmel olursa olsun dinin yerini tutamaz (Baydoğan, 1957b: 2).

DP iktidarı döneminde dini alanda eserlerin çoğaldığını buna rağmen niteliğin düştüğünü belirten Baydoğan, İslami bilgiden yoksun olan kimselerin dini konularda eser vermelerinin dine zarar verdiğini savunur (Baydoğan, 1956: 2). Dinde reform tartışmaları 1959 yılında yoğun bir şekilde dergide tekrar ele alınmıştır. Dergi yazarlarından Süleyman Kıvrak, reformcuların son zamanlarda faaliyetlerini iyice arttırdığını ve misyonerler gibi çalıştığını ileri sürmüştür. Dinde reform konusunu bir safsata olarak niteleyen yazara göre, Türk halkı dinde reform talep edenlerin niyetlerinin halis olmadığını anlamıştır. Kıvrak, Dinde reform taraftarlarının görüşlerini özetlemiş ve bunlara reddiyeler yazmıştır. Yazara göre reformcular, insanları kâfir veya Müslüman olarak görmez. Onlara göre iyi veya kötü insan vardır. İyi insan insanlığa ya da vatana saygı duyan kimsedir. İbadetlerin gayesi ruhen ve bedenlen sağlıklı olmaktır. Din Allah korkusunu öncelerken reform sevgiyi ön plana alır. Şeriat, Allah’a teslim olmayı, reform ise akıl ve vicdan hürriyetini emreder. Din için her şey günah ve herkes cehennemlik iken, reformculara göre ise, devlete ve millete zararı olmayan hiçbir şey günah değildir. Şeriata göre, eğlence ve oyun günah iken, reformculara göre, din duygusu bile “bir zevk-i derunidir.” Kıvrak, reformcuların görüşlerini şöyle sürdürür. Başkasına zararı olmayan bir eğlence hayatı ilahi bir vergi, bir duygudur. Şarap haram değil, sarhoşluk haramdır. Dua ve ibadette Arapça kullanmak, dinsizliktir. Yedinci asrın zihniyetiyle hareket etmek, gaflettir. Dinin şekilleri değişmelidir. Reformcuların bu ve buna benzer tezlerini olduğu gibi aktaran Kıvrak, “Cevabım” adlı bölümlerde bu görüşleri ayet ve hadislerle çürütmeye çalışır. Dinde reform mevzuunda Türkçe ibadet ve Türkçe Kur’an üzerinde yoğunlaşan Kıvrak, reformcuların tercüme niyetlerinin altında, dini özünden kopararak tahrif etme olduğunu savunur. Kıvrak, hem derginin okuyucularına hem de dinde reform reform taraftarlarına şöyle seslenir:

“Aziz ve muhterem okuyucu! Müslümanlıkta (Reform) yapmak lazım geldiği fikrini ileri sürenlerin neler istediklerini gördün mü? Onlar, Müslümanlığın nasıl bir din olduğunu bilmedikleri halde, bu dinin (Reforme) edilmesini istiyorlar ve dini hükümleri hiçe sayıyorlar. Ne garip değil mi? Bir insan, bilmediği bir şeyin islahı muhtaç olduğunu nasıl iddia edebilir? Fakat maksatları başkadır. Onlar, ibadetleri değiştirmek, camilere musiki koymak, orucu kaldırmak ve dini, kendi keyiflerine göre değiştirmek sevdasındalar...” (Kıvrak, 1959: 3-4).

Fahrettin Altay 1959 yılında “İslâm Dini” adlı bir eser kaleme almış ve burada İslam’a dair bazı reformları dile getirmiştir. Altay, eserinde namazın sandalyede oturmak suretiyle de kılınabileceğini Kur’an’a dayandırmış, namaz vaktini ise iş mesaisi sebebiyle iki vakte indirmiştir. Altay’ın eserinde dile getirdiği görüşler, İslami camia tarafından tepkiyle karşılanmıştır. *Sebilürreşad* yazarı Yusuf Ziya Çağlı, Altay gibi İslami bilgidan uzak ve Kur’an ve namazla ilgili olmayan insanların bu tarz davranışlarının altında fitne amaçladıklarını ileri sürer (Çağlı, 1959: 343). Derginin diğeryazarlarından biri olan M. Raif Ogan, “İslam Dini” adlı esere on dört sayı boyunca reddiyeler yazmıştır. Ogan, bu yazı dizisinde Altay’ı dini bilgi yönüyle liyakatsiz olarak nitelemiş ve eserinin İslam diniyle uyuşmadığını delilleriyle ispatlamaya çalışmıştır (Oğan, 1960: 133).

Türkçe Kur’an Meselesi

Demokrat Parti Dönemi boyunca Öz-Türkçe ile yazılması ve ibadetlerin Türkçe yapılması ile alakalı “Türkçe Kur’an” mevzuğu gündemdeki yerini korumuştur. . Dilde Türkçeleşme konusuyla da alakalı olan bu mesele Baltacıoğlu’nun Türkçe Kur’an faaliyetiyle gündem oluşturmıştır. Şimdiye kadar yazılmış olan Kur’an tercümelerinin ihtiyacı karşılamadığını düşünen Baltacıoğlu, Ömer Rıza Doğrul, İ. Hakkı İzmirli ve Hamdi Yazır’ın Kur’an tercümelerini tenkit etmiş, kendi çevirilerini *Din Yolu* adlı dergisinde yayınlamıştır (*Din Yolu*, 1956: 2). Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli’nin, Maaini Kur’an tercümesinin anlaşılmadığını, Elmalı’nın tercümesinin ise hem Türkçe’ye hem de Allah sözüne benzemediğini iddia etmiştir (Baltacıoğlu, 1956: 4). Baltacıoğlu’nun bu tenkitleri kendi dergisinde bile eleştiri konusu olmuştur. Dergi yazarlarından Hasan Basri Berk, “Kur’an’ı tercüme edenlerden bir zat” diye bahsettiği Baltacıoğlu’nun bu tavrının halkta meydana getirdiği hoşnutsuzluğu dile getirmiştir. (Berk, 1956: 4) Hasan Basri Çantay da Türkçe Kur’an tartışmalarına katılmış *Sebilürreşad* dergisinde dört yazı kaleme alarak Baltacıoğlu’nu tenkit etmiş ve tercümesinin hatalı ve tahriflerle dolu olduğunu ileri sürmüştür (Çantay, 1958: 146).

Baltacıoğlu’nun dine yaklaşımı, 1940’lı yıllara kadar, kültürel milliyetçilik düşüncesiyle halkçılığa vurgu yapan “modernist-milliyetçi” bir çizgide iken, 1950’den sonra zamanın şartlarına uygun olarak “muhafazakâr-milliyetçi” bir yöne kaymıştır. Dinde reform isteyen Osman Nuri Çerman ve Arın Engin gibi ilerici, batıcı ve inkılapçı milliyetçi kanattan çok Peyami Safa ve Mümtaz Turhan gibi muhafazakâr milliyetçilere yakın durmasına rağmen kendine ait bir kimlik oluşturan Baltacıoğlu, “ilerici ve muhafazakâr” cenahlardan bir terkip yaparak, milliyetçi-muhafazakâr ve modernist bir çizgide bulunmuştur. (Kaçmazoğlu, 2016: 98) Buna rağmen ortaya attığı düşünceler muhafazakâr kesim tarafından eleştirilmiştir. Peyami Safa, Baltacıoğlu’nun Arapça bilmediğini iddia etmiş ve Kur’an tercümesini, M. Şekip Tunç, Haşan Âli Yücel ve Asım Us gibi kişilerin beğendiğini ancak Arapçaya vakıf olanların tercümesinin hatalarını gördüğünü belirtmiştir. Ona göre, Baltacıoğlu’nun Kur’an tercümesini beğenmek için Arapça bilmemek gerektiği üzerine ironi yapmıştır. Peyami Safa konuyla alakalı şunları söyler:

“...En mükemmel ve güzel Kur’an tercümesinin bile, Türkiye’de, Alman reform hareketini andırır tarzda bir büyük mânevî kalkınmanın başlangıcı şartını teşkil edeceği yolundaki iddiayı hemen tasdik etmiyorum. Luther devriyle yirminci asır ve Almanya ile Türkiye arasındaki sayısız ırk, çevre, sosyal bünye ve zaman farkları bu kadar sathî bir mukayeseyi ve hükmü acele kabul etmekten beni alıkoyar... Daha önce Türk Dil Kurumu’nun yaptığı denemeler başarısızlığa uğramışken Öz Türkçe adlı bir Kur’an tercümesi anlamsızdır” (Peyami Safa, 1957: 397).

Müslüman Sesi dergisi yazarı Baydoğan, Kur’an-ı Kerim’in başka dillere tercüme edilerek Kur’an gibi görülmesinin doğru olmadığını savunur. Hâlbuki Kur’an’ın başka dillere tercümesinin öteden beri bir ihtiyaç olduğu ve bunun da caiz olduğu görüşünü ortaya koyan düşünür, son dönemlerde Türkçe Kur’an peşinde olanların büyük bir yanlışın içinde olduklarını anlamadıklarını söyler ve Elmalılı Hamdi Yazır’ın tercümesini bu ihtiyaca yönelik bir tercüme olduğunu savunur. Aynı şekilde Ömer Rıza Doğrul ve Hasan Basri Çantay’ın tercümelerini olumlu karşılayan Baydoğan, İzmirli İsmail Hakkı ve Baltacıoğlu’nun tercümesine ise pek sıcak bakmaz (Baydoğan, 1956c: 2).

Türkçe Kur’an çalışmasını art niyetli girişimler olarak telakki eden ve buna cevaz vermeyen Baydoğan, Allah’ın kelamı olan Kur’an-ı Kerim’in sözleri, taşımakta olduğu nur ve mana olmak üzere üç mucize

taşıdığını söyler. Bu mucizelerle ilgili şu cümleyi zikreder: “...üç çeşit mucizenin hepsi de kuranı kerimin elfazı şerifesiyle alakalıdır. Eğer kuranı kerimin sözlerini Türkçeye çevirecek olursak, bu üç mucizenin üçü de ortadan kalkmış olur” (Baydoğan, 1956d: 1). Baydoğan, Kur’an-ı Kerim’in sıradan bir Arapça metin olmadığı ve “O, Allah kelimidir, engin bir deryadır, sonsuz bir nur ve eşsiz bir mucizedir” der. Buna rağmen yapılan tercümelere Türkçe veya farklı bir dilde Kur’an demenin korkunç bir günah olduğunu düşünen Baydoğan, İstanbul’da çıkartılan Türkçe Kur’an-ı Kerim’in İslam âleminde infiale yol açtığını iddia eder (Baydoğan, 1957c: 2). Baydoğan, Türkçe Kur’an mevzuunda “Türkçe Kur’an’ı Kerim” yerine “Kur’an’ı Kerimin Türkçe tercemesi” tanımının yapılmasının sorun olmayacağını ileri sürer. Baltacıoğlu’nun tercümesine atfen Kur’an tercümelerini yapacak kişilerin liyakat ehli olmasına vurgu yapılmıştır. Ona göre, tercüme yapacakların evvela Arapçaya hâkim olmaları gerekir. Tercüme için Arapça bilmenin de yeterli olmadığını, bunun yanında tefsir ilmi, fıkıh ve hadis gibi diğer İslami ilimlerde ihtisas sahibi olunmasını gerekli gören Baydoğan, bu ilimlerden habersiz olanların yapacağı tercümelerin hatalı olacağından kişinin küfre bile düşebileceğini ifade eder (Baydoğan, 1957d: 1-2). *Müslüman Sesi*, Kur’an’ın Türkçeye çevrilmesi meselesinin senelerdir tekrar edildiği ve bu girişimlerin İslam düşmanlığı üzerine yapıldığını ve İslam dininin terakkiye mâni olduğunu düşünenlerin oluşturduğunu belirtir. Bu düşünce ile hareket edenler açısından Türkçe Kur’an girişimlerinin halk tarafından da karşılık bulmadığının altını çizen Baydoğan, Kur’an tercümesinin ilim ehli kimseler tarafından, ini niyetle yapılması halinde belki karşılık bulabileceğini ifade eder (Baydoğan, 1958: 1-2).

Sonuç

Son yüzyılın, Müslüman toplumlar açısından maddi ve manevi buhranların en yoğun yaşandığı tarihsel bir döneme tekabül ettiği söylenebilir. Bu buhranlardan kurtulmanın reçetesi olarak birkaç fikir akımı ortaya çıkmış, bahsi geçen fikir akımlarından Batıcılık, İslam’ın terakkiye mâni olduğu, ihtiyaçlara cevap veremediği, bundan dolayı Protestan reformda olduğu gibi dinin yeniden düzenlenmesi gerektiği üzerine fikirler ileri sürmüştür. Dinin sosyal hayattan çekilmesi veya reforme edilmesi yönünde sekülerist taleplerde bulunan bu eğilim, 19. yüzyıl itibarıyla Batılı aklın tarihsel serüveninde geline son aşama olarak Batı dışı toplumlar için çekim merkezi olmuştur. Batı’nın siyasi, kültürel ve teknik baskıları karşısında Batı dışındaki toplumlar da ‘kurtuluş’ için yönünü Batı’ya çevirmek mecburiyetinde kalmıştır. Batı’nın tecrübe ettiği modernleşme ve dolayısıyla sekülerleşme sürecini yaşamayan Müslüman toplumlar da modernleşme adı altında dinde reform tartışmalarını yoğun bir biçimde yaşamak zorunda kaldı. Nitekim son yüzyılda İslam etrafında yapılagelen tartışmaların odağında yer alan temel kavramın dinde reform olduğu görülebilir. Bu kavram, kendi bağlamı dışında çağdaşlaşmanın bir adımı şeklinde seyretilmiştir. Bundan olsa gerek Tanzimat’tan itibaren Osmanlı entelejiyansı ve uleması arasında dinde reform tartışmalarının yoğun bir biçimde yaşandığını müşahade etmekteyiz. Bilhassa milliyetçi ve seküler temeller üzerine inşa edilen Kemalist Cumhuriyet ile birlikte bu tartışmaların hususen iktidar katında çok sık bir biçimde gündemleştirildiği tarihin tescilindedir. Bundan dolayı Kemalist Cumhuriyet’le birlikte dinde reform tartışmalarının hem siyaset arenasında hem de kamuoyunda bilinçli bir şekilde gündemde tutulduğu vakidir. Cumhuriyet öncesinde İslam dini üzerinden yürütülen tartışmaların ciddi bir entelektüel müktesebat oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda Kemalist rejimle birlikte İslamcı muhalefetin tamamen yeraltına çekildiği söylenebilir.

Elbette Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak başlayan dinde reform tartışmalarının ideolojik saiklerden bağımsız olduğu düşünülemez. Öyle ki Hristiyan teolojiye ait bir mesele olarak reformun, İslam’ın teolojik yapısına uymadığına çoğu zaman dikkat bile edilmez. Din adına bağlayıcı karar alma ve uygulamaya dayanan reform hareketinin, bu yönüyle İslam’da karşılığı bulunmayan bir yapıya tekabül etmesi bilinmektedir. Buna karşılık, İslam’da din adına karar alabilen mutlak bir merciin bulunmaması, din adına yapılması muhtemel her düzenlemenin bir yorumdan öteye taşınamayacağı gerçeğini gözler önüne serer. Bu gerçeklikle birlikte, Kemalist elitlerin din adına yapmayı düşündükleri tüm pratiklerde çağdaşlaşmanın yanı sıra milliliğe sıklıkla vurgu yaptıklarını da not etmek gerekiyor. Kuşkusuz, dinde reform taleplerinin başında ‘dinin millileştirilmesi’ ile ilgili hususların ilk sırada yer alması da bu sebeptendir. Tek parti dönemi dinde reform talepleri bağlamında Türkçe ezan, Türkçe Kur’an ve Türkçe ibadet gibi girişimler en fazla dikkate değer talepler olarak karşımıza çıkar. Ancak, tek Parti iktidarının

uygulamaya çalıştığı dinde reform politikalarına karşı çok partili döneme geçişle birlikte muhalif seslerin yükseldiğini müşahade etmekteyiz. Bilhassa Demokrat Parti döneminde bahsi geçen muhalefet neticesinde, çok tepki çekmiş olan Türkçe ezan uygulamasından vazgeçilerek ezanın yeniden Arapça okunması Kemalist çevrelerde dinde reform tartışmalarını yeniden güçlü bir biçimde gündeme getirmiştir.

Çok partili hayata geçişle birlikte ve bilhassa Demokrat Parti iktidarı döneminde Müslümanların görece de olsa rahatlamış olmaları mütedeyyin kesimin din konusundaki taleplerini daha yüksek sesle dillendirmelerine imkân tanıdı. Bu dönemde İslami bir söylem geliştiren ve düşüncelerini dergiler etrafında beyan eden mütedeyyin kesim, İslam'da reform öngören laik ve milliyetçi kesimin reform taleplerine karşı sert bir eleştiri geliştirdi. Daha da mühimi, dini dergiler etrafında bir araya gelen mütedeyyin kesim, bu görece özgürlük ortamında dergiler aracılığıyla Kemalist ideolojiye dönük daha açık eleştiriler yönelttiler. Elinizdeki çalışmanın konusu olan *Müslüman Sesi* dergisi de bahsi geçen 'İslamcı' muhalif kanatta yer alan dergilerden biridir. Dinde reforma ciddi eleştiriler yönelten derginin özellikle üzerinde durduğu diğer bir konu ise Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi meselesidir. Derginin yayın politikasına baktığımızda ezanın yeniden okunması konusunu pek de ciddiye almadığı görülür. Bu da Türkçe ezanı geri getirme niyetinde olan Kemalist çevrelerin dikkate alınmadığını veya DP iktidarının bu konudaki kararlılığını göstermesi bakımından calib-i dikkate değerdir. *Müslüman Sesi* dergisi, dinde reform isteyen Batıcı ve laik kesimlerin niyetlerinin halis olmadığını, bilakis İslam dinine "düşmanlıklarından" dolayı dinde tahribat yapma gayretinde olduklarını düşünerek bu girişimlere şiddetle karşı çıkar. Bu bağlamda dergi, Kemalist elitlerin aksine İslam dininin esasında reformdan beri olduğunu, bu dinin akla gerektiği kadar ehemmiyet verdiğini ve Müslüman toplumlarda geri kalmışlığın sebebinin İslam olmadığını iddia ederek Kemalistlerin dinde reform söylemlerine set çeker. Gelenek ile modernite arasında bir anlayışı sahiplenilen *Müslüman Sesi* dergisi, Osmanlı ehlişünnet ve tasavvuf çizgisinde bir din anlayışıyla birlikte Afgani, Abduh ve Carullah'ın düşüncelerini de sahiplendiği açıklıkla söylenebilir.

Kaynakça

- A. İbrahim. (1934). *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Din*. y.y: Türkiye Matbaası. Akis. (1956). Y. 2, C. VI, S. 94, 25 Şubat.
- Aktay, Y. (2008). Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslâm ve Hayat, *Milel ve Nihal*, 5 (2), 43-73.
- Atay, H. (2002). Dinde Reform: AÜİFD, C. XL/IL S. 1, 1-26.
- Aydar, H. (2007). Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, Yd: 200, s. 71-107.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1956). Türkiye'de Din Anlayışı. *Din Yolu*: C.1, S. 1, 15 Mart.
- Başgil, A. F. (1959). Dinde Reform: *Dinde Reformcular*, Haz. Eşref Edip. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı.
- Baydoğan, M. L. (1948). Müslümanlık Nasıl Bir Dindir: *Müslüman Sesi*. Y.1, S.1, 17 Kasım.
- Baydoğan, M. L. (1951). Türk Gençliğine Öğütlerim: *Müslüman Sesi*. Y.3, S.45, 29 Haziran.
- Baydoğan, M. L. (1955). Müslümanlıkta Reform Olamaz: *Müslüman Sesi*. Y. 8, S. 116, 15 Aralık.
- Baydoğan, M. L. (1956a). Müslümanlıkta Reform Olamaz 3: *Müslüman Sesi*. Y. 8, S. 118, 15 Ocak.
- Baydoğan, M. L. (1956b). Müslümanlıkta Reform Olamaz 6: *Müslüman Sesi*. Y. 8, S. 121, 26 Mart.
- Baydoğan, M. L. (1956c). Kur'an ve Türkçe İbadet Meselesi II: *Müslüman Sesi*. Y. 8, S. 124, 13 Haziran.
- Baydoğan, M. L. (1956d). Kur'an ve Türkçe İbadet Meselesi 4: *Müslüman Sesi*. Y. 8, S. 126, 31 Temmuz.
- Baydoğan, M. L. (1957a). Dinimize Aykırı İnançlar 2: *Müslüman Sesi*. Y. 9, S. 134, 12 Şubat.
- Baydoğan, M. L. (1957b). Dinimize Aykırı İnançlar 3, *Müslüman Sesi*, Y. 9, S. 135, 3 Mart.
- Baydoğan, M. L. (1957c). Türkçe Kur'anı Kerim Münasebetiyle: *Müslüman Sesi*. Y. 10, S. 148,

30 Kasım

- Baydoğan, M. L. (1957d). Türkçe Kur'anı Kerim Münasebetiyle. *Müslüman Sesi*. Y. 10, S. 149, 16 Aralık.
- Baydoğan, M. L. (1958). Türkçe Kur'anı Kerim Münasebetiyle 3: *Müslüman Sesi*. Y. 10, S. 150, 8 Ocak.
- Bayur, H. (1958). Kur'an Dili Üzerine Bir İnceleme: *Belleten*, C. XXII, S. 88, 599-605.
- Berk, H.B. (1956). İslam Dini: *Din Yolu*, C.1, S.10, 24 Mayıs.
- Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Antalya. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Bora, T. (2013). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Cündioğlu, D. (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çağlayan, E. (2018). *Kemalist Ulus-Devletin İnşası: Eğitim, Kültür, Mekân ve İskân Politikaları*. İstanbul. Açılım Kitap.
- Çağlı, Y. Z. (1959). Yeni bir reformcu daha!: *Sebilürreşad*. C. XII, S. 296, Ekim.
- Çantay H. B. (1958). Baltacıoğlu ve Kur'an 4: *Sebüllerreşad*, C. XI, S. 260, Ocak.
- Daviş A. (2004). *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*. (ç. Lütfi Yalçın), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Din Yolu*. (1956). C.1, S. 5, 19 Nisan.
- Erkilet, A. (2015). *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Eşref Edip vd. (1959). *Dinde Reformcular*. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı. s. 3-33.
- Eşref Edip. (1959). Âkifin Kur'an Tercemesi 5: *Sebüllerreşad*, C. XII, S. 295, Ekim.
- Fazlur Rahman. (1993). *İslam*. (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın). Ankara: Selçuk Yayınları.
- Gökarp, Z. (1918). *Yeni Hayat*. Haz. Salim Çonoğlu. İstanbul. Ötüken Yayınları.
- Hüsrevşahi, S. H. (1987). *Afgani, Hayatı ve Mücadelesi, Urvet'ul Vuska Cemaleddin Afgani Muhammed Abduh*, (çev. İbrahim Aydın). İstanbul. Bir Yayıncılık.
- İnayet, H. (1995). *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*. (Çev. Yusuf Ziya). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2016). *Türk Sosyolojisinde Temalar 1 Türkçülük İslamcılık Muhafazakârlık*, İstanbul. Doğu Kitabevi Yayınları.
- Kanlıdere, A. (2005). *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah. Hayatı-Eserleri-Fikirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2011). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2014). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabaşoğlu, M. (2012). *Kertenkele Çukuru, Milliyetçilik Dünyevileşme Kemalizm*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karabekir K. (t.y). *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*. (Haz. Faruk Özerengin) İstanbul: Emre Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1949). Dinsiz Diyanet: *Büyük Doğu*, Y. 5, S. 1, 11 Mart.
- Kıvrak, S. (1959a). Dinde Reform İsteyenler 2: *Müslüman Sesi*. Y. 11, S. 171, 10 Mayıs.
- Kıvrak, S. (1959b). Dinde Reform İsteyenler: *Müslüman Sesi*. Y. 11, S. 170, 20 Nisan.
- Miras, K. (1949). Kur'an Tercümesi Hakkında: *Sebilürreşad*, C. II, S. 38, Nisan.
- Müslüman Sesi*. (1949). Y.1, S. 14, 14 Ağustos.
- Müslüman Sesi*. (1951). Y.3, S. 45, 29 Haziran.
- Müslüman Sesi*. (1952). Y.5, S. 69, 23 Aralık.
- Oğan, M. R. (1960). İslâm Dininin Hakikatleri, F. Altayın "İslâm Dini" adlı eserine reddiye: *Sebilürreşad*. C. 13, S. 309, Mayıs.
- Olgun, H. (2008). Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri: *Milel ve Nihal*, 5 (2), 9-41.
- Peyami Safa. (1957). Kur'an Tercümesi: *Sebüllerreşad*, C. X, S. 250, Ağustos. *Sebilürreşad*. (1961). C. XIII, S. 323, Nisan.
- Süphandağı, İ. (2018a). *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*. Ankara: Maarif Mektepleri

Yayınları.

- Süphandağı, İ. (2018b). *Dil Şiir Hakikat: Doğu-Batı Arasında İslami Dil Arayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şentürk, H. (2015). *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve İslamcılık*. İstanbul: Çıra Yayınları. *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*. (1961). C. 5, B: 69, 17.5., O: 1.
- Topçu, N. (1959). *Dinde Reform: Dinde Reformcular*. Haz. Eşref Edip. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı. Tunaya, Tarık Z. (1998). *İslamcılık Cerayarı 3*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Armağanı.
- Uyanık, M. (1997). *İslam Sufizmi ve Modernizm. İslam ve Modernizm Fazlur Rahman Tecrübesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 200-214.
- Yeni İstiklal*. (1961). 1 Mart.